

TANZİMAT DÖNEMİ CİZYE DEFTERLERİNE GÖRE AMASYA'DA GAYRİMÜSLİMLER*

Galip Eken** - Hanife Şen***

Öz

Osmanlı toplumu, Müslümanlar ve gayrimüslimler olmak üzere iki temel unsurdan oluşmaktaydı. Osmanlı toplumsal yaşamını daha iyi analiz edebilmek ve bu alanda nitelikli çalışmalar ortaya koyabilmek için Müslüman reaya ölçüsünde gayrimüslim reayanın da inceleme altına alınması gerekmektedir. Bu noktada gayrimüslimlerin Osmanlı toplum hayatı içerisindeki rolleri, ülke ekonomisine katkıları, mesleki eğilimleri, yaşam standartları gibi bazı konular önem kazanmaktadır.

Gayrimüslimlerin sosyo-ekonomik hayatlarına dair önemli ipuçları yakalayabileceğimiz temettuat defterleri, şer'iyeye sicilleri, terekeler, nüfus defterleri, gibi birincil kaynaklara ek olarak cizye defterleri, bize bu konuda oldukça kapsamlı bir bilgi içeriği sunmaktadır. Bu çalışmada 1847 yılı cizye defterleri çerçevesinde 19. yüzyıl ortalarında Amasya'da bulunan mükelleflerin tahmini nüfusları, mesleki dağılımları, cizye sınıfları ayrıntılı olarak ele alınmış; defterlere kayıtlı hane ve şahıs isimleri üzerinde de istatistiksel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amasya, gayrimüslim, cizye, nüfus, mesleki dağılım.

NON-MUSLIMS IN AMASYA DURING THE TANZİMAT ERA ACCORDING TO THE JIZYA REGISTRIES

Abstract

Ottoman community was consisted of two components including Muslims and non-Muslims. To analyse the Ottoman social life better and producing qualified studies in this field, non-muslim community must be reviewed as much as Muslims. In this point some topics such as the role of the non-Muslims in the Ottoman social life, their contributions to the country's economy, vocational predispositions and life standards come into prominence.

To get a line on the socio-economic life of non-Muslims in addition to the primary documents like Ottoman court records (Osmanlı şer'iyeye sicilleri), profits and earnings registries (temettuat defterleri), probate registries (tereke defterleri), jizya registries (cizye defterleri) presents a quite extensive information content. In this study according to the jizya registries of 1847, around the 19th century, while approximative population, vocational distributions, jizya classes of taxpayers in

* Makale Geliş Tarihi: 01.12.2015. Yayın Kabul Tarihi: 12.01.2016.

** Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sivas, galipeken64@gmail.com

*** Doktora Öğrencisi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, hnif1983@hotmail.com

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

Amasya has been researched in detail; a statistical evaluation also has been done on the base of family and personal names which take part in the registries.

Key words: Amasya, non-muslim, jizya, population, vocational distribution.

GİRİŞ

Ermeniler, Rumlar, Yahudiler başta olmak üzere Müslüman olmayan birçok toplum, dilini, kültürünü ve benliğini korumak suretiyle yüzyıllarca Osmanlı hâkimiyeti altında yaşadı. Sosyal ve hukuki statüleri 19. yüzyıla kadar İslam anlayışı ve padişah iradesi çerçevesinde şekillenen gayrimüslimler önemli bir toplumsal yükümlülük olarak belirli vergilerin ödenmesi karşılığında Osmanlı toprakları üzerindeki varlıklarını devam ettirdiler. Aile hukuku, eğitim, ibadet gibi birtakım konularda kendi içlerinde serbest olmak kaydıyla özerk bir statüye sahiptiler. Elbetteki bu toplulukların devlete karşı yükümlülükleri vergi ödemekle sınırlı değildi ancak birey olarak devletle en önemli temas noktaları ödedikleri vergilerdi¹. Gayrimüslimlerin mükellef kılındığı bu vergiler içerisinde kaynağını İslam'dan alan cizye vergisi önemli bir yere sahipti.

İslam literatüründe mal, can ve özgürlüklerinin güvence altına alınması karşılığında zimmet ehli olan ve belirli şartları taşıyan erkeklerden yılda bir kez olmak üzere alınan vergiye *cizye* denilmektedir. İslam'a göre gayrimüslimlerden cizye alınması zimmet akdine dayanır.² Cizyenin temel koşulları, öncelikle Kuran'da yer alan açıklamalar ekseninde, Hz. Muhammed ve halifelerin uygulamaları ile zaman içinde oluşmuştur. Daha önceden hüküm sürmüş olan İslam devletlerinden Osmanlıya kadar uzanan süreçte şer'i orana bağlı kalınmak kaydıyla cizye miktarında, mükellefiyet

¹ Osmanlı hâkimiyeti altında gayrimüslimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Basın -Yayın, İstanbul 1996. Ayrıca Osmanlıda gayrimüslimlerin hukuki statüleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1834-1914)*, TTK, Ankara 1996.

² Zimmet, sahip çıkma ve korumak zorunda kalma anlamlarına gelmektedir. bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, s.1384. "İslam fıkıh anlayışına göre zimme(zimma): İslam hakimiyetini tanımak şartı ile Müslüman toplumun diğer semavi din topluluklarına konukseverlik ve koruma sağladığı süresiz olarak yürürlükte kalan bir tür sözleşmeyi ifade eder. Zimmeden yararlananlara zımmi, zımmi topluluklarına ise ehl-i zimme adı verilmiştir." bkz. Claude Cahen, "Zimme", *İA*, C.13, s.566.

koşullarında, tahsil usullerinde çeşitli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.³ Osmanlı döneminde ise cizye, geniş bir coğrafyada oldukça uzun bir süre uygulandığı için çok çeşitli değişim ve uygulamalara tabi tutulmuştur. Fakat söz konusu değişimin büyük ölçüde şer'î kurallar çerçevesinde gerçekleştirildiği söylenilebilir.

Osmanlıda 14-75 yaş arası, akıl ve beden bakımından sağlıklı her erkek cizye ödemekle mükellef kılınmış; sakat, kör, işsiz, kadın, çocuk ve fakir kişiler cizyeden muaf tutulmuştur. Rahip ve keşişler de ilk dönemlerde cizyeden muaf oldukları halde 1691 yılında gerçekleştirilen cizye reformundan sonra malul olanlar hariç mükellef sayılmışlardır (İnalcık,1992:46).Köprülü Fazıl Mustafa Paşa tarafından 1691 yılında gerçekleştirilen reform, cizye vergisi açısından adeta bir dönüm noktası niteliğindedir. Bu şekilde hem cizye ile ilgili olası yolsuzlukların önüne geçmek hem de çöken tımar sisteminden kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmak amaçlanmıştır. Yeni sisteme göre mükelleflere dağıtılmak ve her tahsilât döneminde yenilenmek üzere alâ, evsat ve edna adı ile mühürler bastırılıp *varak* ya da *kağıt* denilen belgeler hazırlanmıştır. Bu şekilde karışıklıkların ve suistimallerin önüne geçilebileceği gibi herkesin kendi cizyesinden sorumlu olması sağlanabilecekti (İnalcık:46).

Osmanlı sosyo-ekonomik hayatında köklü değişimlerin yaşandığı II. Mahmut döneminde cizye vergisi ile ilgili de çeşitli düzenlemeler yapıldı. Buna göre cizye bedeli âlâdan 60, evsattan 30, ednadan 15 kuruş olarak belirlenmiştir (Kenanoğlu,2004:380). Tanzimat döneminde ise birçok alanda görülen yenileşme hareketleri cizye vergisini başlangıçta sadece tahsil ediliş biçiminde etkilemiş; devlet, gayrimüslim cemaat önderlerine vergi toplama alanında sorumluluk verme yoluna gitmişti. Vergi toplama hususunda Dersaadet'te patrikhaneler, taşrada ise kocabaşı ve piskoposlardan yararlanılmıştır (Şener,1993:252).

1.Tanzimat Dönemi Amasya Cizye Defterleri

Geniş çaplı vergi tahrirlerinin yapıldığı klasik dönemde cizye vergisi için müstakil sayım yapılmayarak cizye ile ilgili gerekli veriler söz konusu tahrirlerden elde edilmekteydi. Artık büyük tahrirlerin yapılmadığı 17. yüzyıldan sonra ise cizye adına ayrı sayımlar yapılmaya başlanmış dolayısıyla eskiye oranla daha sistemli tutulmuş cizye defterleri ortaya çıkmıştır(Özel,2001:37).

³ Cizye vergisinin İslami boyutu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Erkal, "Cizye", TDVİA, C.8, s.42-44.

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

Cizye defterleri, bir bölgede yaşayan gayrimüslim toplulukların sosyo-ekonomik durumları hakkında bilgi edinebilmek ve değerlendirme yapabilmek için başvurulması gereken önemli kaynaklar arasındadır. Bu defterlerden mükelleflere ait meslek, aile ismi, hane yapılanması, ekonomik duruma işaret eden vergi sınıfları hatta bazı durumlarda yaş ve dış görünüş gibi bilgiler dahi elde edilebilmektedir. Ancak cizye defterleri üzerinde değerlendirme yaparken araştırmacıların bazı hususları göz önünde bulundurması gerekmektedir. Örneğin yaş, ekonomik durum, sağlık durumu gibi cizye mükellefi sayılıp sayılmamayı belirleyebilecek veya cizye sınıflarının tayini üzerinde doğrudan etkili olabilecek durumların çeşitli suistimallere müsait oluşu; cizye sayımlarının sürekli güncellenememesi gibi konular dikkate alınmalıdır. Bu açıdan bakıldığında defterlerde yer alan veriler araştırmacılarca istatistiksel formlara dönüştürüldüğünde yüzde yüz bir netlik sağlanamayabilir. Ancak şunu söyleyebiliriz ki bu defterlerden elde edilen bilgilerle genel hatlarıyla da olsayrimüslimler hakkında araştırma ve değerlendirme yapmaya yeterli bilgibulabilmek mümkün görünmektedir.

Amasya Sancağı merkez kazasına ait, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Nezareti kataloğunda kayıtlı, tarihleri 1842 ve 1848 yılları arasında değişen 6 adet cizye defteri bulunmaktadır. Bu defterlerin özellikleri, içerikve düzenleniş amaçları açısından değişiklik göstermektedir. 1847yılına ait 726 numaralı Ermeni ve 727 numaralı Rum milleti adına düzenlenen iki defter mükelleflere ait vergi sınıfı, hane numarası, hane ismi, şahıs ismi, baba adı,görsel özellikler(boy, sakal -bıyık rengi) meslek durumu, yaş gibi bilgiler ihtiva etmeleri bakımından en ayrıntılı içeriğe sahip defterlerdir. Bu nedenle yapılan değerlendirme 726 ve 727 numaralı defterler ekseninde gerçekleştirilmiştir. 1848 yılına ait 1005 numaralı defter Amasya'da geçici olarak ikamet eden yabancıların ve gelip geçmekte olan yolcuların kaydını içermesi yönüyle diğer defterlerden ayrılmakta; 248, 421 ve 51 numaralı defterlerise mükelleflerin mesleki yapılarına dair herhangi bir bilgi içermemekle birlikte buradan sadece vergi sınıfları ve şahıs isimlerine yönelik bilgi edinmek mümkün olmaktadır.

Tablo 1 Tanzimat Dönemi Amasya Cizye Defterleri

Tanzimat Dönemi Amasya Cizye Defterleri			
Defter No	Tarih	Sayfa Sayısı	İçerik
51 ⁴	1842(H.1258)	32	Ermeni ve Rum milletlerine ait cizye kaydı
248 ⁵	1843(H.1259)	24	Ermeni ve Rum milletleri, Amasya'da bulunan yabancıların cizye kaydı
421 ⁶	1844(H.1260)	25	Ermeni milletine ait cizye kaydı
726 ⁷	1847(H.1263)	56	Ermeni milletine ait cizye kaydı
727 ⁸	1847(H.1263)	24	Rum milletine ait cizye kaydı
1005 ⁹	1848(H.1264)	32	Amasya'da ikamet eden ve gelip geçen yabancıların cizye kaydı

2. Amasya Nüfusu

Orta çağda bölgenin en mamur ve gelişmiş şehirlerinden birisi olan Amasya, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra da fiziksel gelişmesini XVI. yüzyıl başlarına kadar devam ettirdi. 1525 yılında Amasya, 5'i gayrimüslim olmak üzere toplam 55 mahallede yaşayan 8.000 kişi civarında bir nüfusa sahipti.¹⁰ Bunun 2.000 kadarı gayrimüslim reayadan müteşekkildi (Şahin ve Emecen,1991:1).17. yüzyılda Amasya'ya gelen Evliya Çelebi 48'i Müslüman 5'i gayrimüslim toplam 53 mahallede 5.000 hanelik (yaklaşık 25.000 kişiye tekabül etmektedir) bir nüfustan bahsetmektedir.(Evliya Çelebi, 1998:96)

19. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlının ilk resmi nüfus sayımı olan 1831 yılı sayımına göre o dönemde Sivas Eyaletine bağlı bir sancak olan Amasya'nın merkez

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Varidat muhasebesi Cizye Defteri (BOA, ML.VRD.CMH.d).051.

⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d.0248

⁶ BOA, ML.VRD.CMH.d.0421

⁷ BOA, ML.VRD.CMH.d.0726

⁸ BOA, ML.VRD.CMH.d.0727

⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d.1005

¹⁰16. Yüzyıl Amasya tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. bkz. Adnan Gürbüz, *Toprak- Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

kazası erkek nüfusu¹¹ 4.326'sı Müslüman, 2053'ü gayrimüslim olmak üzere 6.379 kişiden oluşmaktaydı (Karpat,2003:s.153;Gür ve Kahrıman,2012:28).1830-1831 yılları arasında Osmanlı ülkesine seyahat eden Amerikalı Protestan misyonerler Eli Smith ve H.G.O. Dwich'in verdiği rakamlara göre bu dönemde Amasya'da 4.000 Türk, 600 Ermeni ve 125 Rum hanesi bulunmaktadır (Turan,2006:204).19. yüzyıla ait mevcut cizye defterlerinde Ermeni ve Rumlar haricinde herhangi bir milletin kaydına rastlanmamıştır. Ancak Fransız seyyah Le Gous1649 yılında Amasya'da 4 yada 5 hanelik bir Yahudi topluluğundan bahsederken (Tuzcu, 2013:72)seyyah AndrienDupre 1807 yılında gerçekleşen Amasya ziyaretiyle ilgili raporlarında Yahudilerin, Türkler ile aynı mahallelerde yaşadıklarını,buna karşılık Rumlar ve Ermenilerin ayrı mahallelerde ikamet ettiklerini belirtmektedir (Tuzcu:122).Farklı dönemlerde Amasya'ya gelen bu seyyahların Yahudi nüfusa vurgu yapmalarına rağmen değerlendirilen cizye defterlerinde Yahudi millete dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

1863 Ermeni Nizamnamesinin ne derece uygulandığını yerinde tespit edebilmek amacıyla İstanbul Ermeni Patrikhanesi tarafından 1877 yılında görevlendirilen; Sivas, Tokat, Amasya, Merzifon'u kapsayan bir rapor hazırlayan Rahip BogosNatanyan'ın verdiği bilgilere göre Amasya'da 1.000 hane Ermeni, 40 hane Rum ve 10 hanelik bir Protestan nüfus mevcuttu. Natanyan, Müslüman nüfusun ise yaklaşık 3.000 haneden müteşekkil olup büyük çoğunluğunun zengin ve mal sahibi olduğunu belirtmektedir (Natanyan,2008:326-328).

Bölge nüfusu hakkında ayrıntılı bilgiler veren VitalCuinet'e göre 19. yüzyıl sonlarında Amasya şehrinde 20.000 Müslüman; 9.760 Gregoryen Ermeni, 240 Katolik'ten oluşan 30.000 kişilik bir nüfus bulunmaktaydı (Cuinet, 1892:741). 1882 ve 1893 yılları arasındaki resmi nüfus kayıtlarına göre ise Amasya merkez kazasında 37.170 Müslüman, 6164 Ermeni, 23 Katolik, 130 Protestan, 1.414 Rum bulunmaktadır (Karpat:176).

1847(H.1263) tarihli726(Ermeni)-727(Rum)numaralı iki cizye defterinde838 Ermeni ve 205 Rum hanesi kayıtlıdır.Bu verilerden hareketle Barkan'ın kullandığı 5'li katsayı yöntemi esas alınarak yapılan hesaplama göre 19. yüzyıl ortalarında Amasya'da tahminen 4.190 Ermeni ve 1.025 Rum, toplam 5.215 civarında bir

¹¹ Ayrıca bkz Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu1500-1927 Tarihi İstatistikler Dizisi CII*, DİE, Ankara 1996.

gayrimüslim nüfus bulunmaktaydı.¹²Defterlerde Ermeniler ve Rumlar haricinde Yahudi, Katolik, Kıpti vs başka bir milletin kaydı yer almamaktadır.

Tablo 2 Cizye Defterlerine Göre Tahmini Nüfus

Millet	hane sayısı	tahmini nüfus
Ermeni	838	4190
Rum	205	1025
Toplam	1043	5215

Rum milleti adına düzenlenen 1847 tarihli defterde Amasya'ya bağlı Zana, Fındıklı ve Ziyere adlı üç köyde toplam 61 Rum hanesi bulunmaktadır. Bu da yaklaşık 305 kişilik bir nüfusa denk gelmektedir.

Tablo 3 Amasya Civarında Rumların Yerleşik Olduğu Köyler

Köyler	Hane	Tahmini nüfus
karye-i Zana	35	175
karye-i Ziyere	24	120
karye-i Fındıklı	2	10
Toplam	61	305

3.Hanlarda Kalan Yabancı Reaya

1847 tarihli Rum milleti adına düzenlenen defterde vergisini Amasya'da ödemiş olan ve hanlarda misafir olarak kalan yabancı reyanın 70 kişiden müteşekkil olduğu görülmektedir. Bu kişilerin çok azının mesleki durumu kayıtlarda belirtilmiş olmakla birlikte Amasya'ya dışarıdan gelen söz konusu kişilerin en fazla Kayseri(13 kişi) ve Tokat(8) menşeli olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölgelerin dışında Diyarbakır(4), İstanbul(3), Sivas(3), Van(2), Halep(1)gibi uzak bölgelerden gelenler de hanlarda misafir olarak bulunanlar arasındadır.

Tablo 4 Cizyesini Amasya'da Ödeyen Yabancı Reyanın Dağılımı

Tokat	8
Kayseri	13
Diyarbakır	4
İstanbul	3
Sivas	3

¹²Hane deyiimi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nejat Göyünç, "Hane" , *TDVİA*, C15, s.552-553.

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

Eğir	2
Van	2
Ankara	1
Gürün	1
Arapkir	1
Merzifon	1
Sorgun	1
Niksar	1
Lâdik	1
Erzurum	1
Halep	1
Diğer	26
Toplam	70

4. Amasya Dışında Bulunan Reaya

1847 yılı defterlerinde kayıtları mevcut olup kendileri Amasya dışında bulunmak suretiyle Ermenilerden 85(%7), Rumlardan ise 16(%6) kişi cizyelerini gittikleri yerlerde ödemişlerdir. Amasya dışında bulunan Rumların neredeyse tamamı (14 kişi), Ermenilerin ise (57 kişi) %67'si evsat sınıfı üzerinden cizye ödemektedir. Çalışma potansiyeli kısıtlı veya çok genç yaştaki mükelleflerin edna cizye ödemediği düşünülürse Amasya dışında bulunan ve çoğu evsat sınıfına dâhil olan bu kişiler muhtemelen ekonomik nedenlerle şehir dışında bulunmaktadır. Kayıtlardan tespit edilebildiği kadarıyla gidilen bölgelerin isimlerine bakıldığında Kırım, Selanik, Mısır, Halep gibi birkaç bölge hariç adı geçen bölgelerin tamamı Anadolu coğrafyası dâhilindedir. Gidilen yerler arasında en belirgin yoğunlaşma İstanbul (8 kişi Ermeni- 2 kişi Rum), Taşabad(7Ermeni), Köprü(5Ermeni), Samsun(4 Ermeni- 3 Rum), Lâdik(4Ermeni)gibi yerleşim birimleri oldukları görülmektedir.

Tablo5 Amasya Dışında Bulunan Reayanın Millet Ölçeğinde Dağılımı

Millet	Ala	evsat	edna	top.	%
Ermeni	3	57	25	85	7
Rum		14	2	16	6

Tablo6. Amasya Dışında Bulunan Reayanın Mekân Ölçeğinde Dağılımı

ERMENİ	Kişi sayısı		
		Harput	1
Taşabad	7	Sungurlu	2
İstanbul	8	Kayseri	1
Mısır	1	Hacıköy	3
Lâdik	4	Çorum	1
Ankara	1	Niksar	2
Adana	1	Samsun	4
Köprü	5	RUM	Kişi sayısı
Merzifon	3	Samsun	3
Osmancık	1	Kırım	3
Canik	1	İstanbul	2
Halep	1	Taşoba	1
Zile	2	Selanik	1
Tokat	2	Kayseri	1

5.Mükelleflerin Vergi Sınıflarına Göre Dağılımı

Cizye defterleri esas alınarak yapılan bir değerlendirmede mükelleflerin mal varlıkları, yıllık kazançları, mesleki gelirleri gibi bilgilere ulaşmak mümkün olmamaktadır. Burada mükelleflerin ekonomik durumlarına işaret eden en önemli unsur ala, evsat ve edna olarak üçe ayrılan ve söz konusu dönem için bedelleri sırasıyla 60, 30, 15 kuruş olan cizye sınıflarıdır. 1847 yılında Ermenilerden 343 (%30) kişi cizyesini edna, 777(%68) kişi evsat, 30 (%3) kişi ise ala; Rumlardan 13 kişi ala(%5), 189(%74) kişi evsat, 55(%21) kişi edna sınıfı üzerinden ödemiştir. Hanlarda kalan yabancı reayadan ise 11 kişi ala(%18), 23 kişi evsat(%37), 28 kişi(%48) edna sınıfına göre cizye ödemiştir. 1847 yılında Ermenilerden tahsil edilen toplam cizye miktarı 30.255 kuruş; Rumlardan 7.275 kuruş; yabancı reayadan 1.170 kuruştur.Cizye sınıflarının dağılımı ekseninde ortaya çıkan tabloya göre Rum mükelleflerin ekonomik düzeyiErmenilere nispetle daha iyi görünmektedir. Ermenilerin kişi başına düşen ortalama vergi miktarı 26,30 ($30.255 \div 1150 = 26,30$) kuruş iken Rumlarda bu oran 28,30($7275 \div 257 = 28,30$)kuruştur.

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

Tablo8 1847 Yılı Verilerine Göre Cizye Sınıflarının Dağılımı

Millet	Ala	%	evsat	%	edna	%	toplam
Ermeni	30	3	777	68	343	30	1150
Rum	13	5	189	74	55	1	257
Yabancı	11	18	23	37	28	8	62
Toplam	54	4	989	67	426	9	1469

Millet esasına göre müstakil olarak tutulan 1847 yılı defterlerinde yer alan rakamsal verileri bir araya getirdiğimizde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır;1847 yılında Ermeni, Rum milletleri ve Amasya'da bulunan yabancı reayadan tahsil edilen toplam cizye geliri 39.300 kuruştur. Toplam hâsılatın %77'si (30.255 krş) Ermeni, %19'u (7.275 krş) Rum, % 5'i (1.770 krş) yabancı reayadan tahsil edilmiştir. Bu miktarın %8'i (3.240 krş) ala, %75'i(29.670 krş) evsat, %16'sı(6.390 krş) edna sınıfına ait cizye gelirlerinden oluşmaktadır.

Tablo 9 1847 Yılı Verilerine Göre Toplam Cizye Hasılatının Dağılımı (krş)

Millet	ala	evsat	edna	Top(krş)	%
Ermeni	1800	23.310	5145	30.255	77
Rum	780	5.670	825	7275	19
Yabancı	660	690	420	1770	5
Toplam	3240	29.670	6390	39.300	
%	8	75	16		

6.Mesleki Yapı

16. yüzyılda Amasya'da 1 boyahane, 1 şem'hane ve bir darphanenin bulunduğu ve ipek dokumacılığının yaygın olduğu; hatta şehir Azerbaycan-Bursa yolu üzerinde bulunduğundan İran tarafından gelen ipekliler için de iyi bir pazar konumunda olduğu bilinmektedir (Şahin ve Emecen:3).¹³17. yüzyılda Amasya'yı ziyaret eden

¹³17. ve 18. yüzyılda dokuma sanayisi oldukça gelişen Avrupa'da daha ucuz ve gösterişli ipekli kumaşlar imal edilmiş bu da kaliteli Türk ipekli dokumalarına olan rağbeti azaltmıştı. Bu nedenle Osmanlı devletinde ipek dokumacılığı gerilerken ipek böceği yetiştirilmesi bir anlamda desteklenmiştir. Dolayısıyla Amasya'da ipek böceği yetiştiriciliğinin önemi artmış, bu durum aynı zamanda Amasya'da dokumacılığın ilerlemesine neden olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.

Evliya Çelebi bölgenin ekonomik canlılığından ve burada çeşitli meslek sahalarında hizmet veren 1.060 adet dükkân olduğundan bahseder (Evliya Çelebi:97). 19. yüzyıl sonlarında Fransız gezgin Cuinet'in Amasya'da 2.500 civarında dokumacının mevcut olduğunu belirtmesinden dokumacılık sektörünün bölgede özel bir ekonomik değere haiz olduğu anlaşılmaktadır (Cuinet:749). Tournefort seyahatnamesinde ise Tokat ve Amasya'da ülkenin bütün geri kalanından fazla kumaş üretildiği vurgulanmaktadır (Tournefort,2005:223). 1750'li yıllarda genellikle Samsun'dan ihraç edilen Tokat ve Amasya'nın yün-pamuk karışımı dokumalarının Kırım'da alıcı bulunduğu bilinmektedir (Aygün,2009:49). Ayrıca Amasya 1863 yılında Mısır'dan getirilen Pamuk tohumunun üretimi için seçilen pilot bölgeler arasında yer almaktadır ve bölgede pamuk üretimi için teşebbüslerde bulunulmuştur.(Şahin ve Emecen:3)

19. yüzyıl ortalarında Amasya şehrindeki mesleki yapılanma içerisinde gayrimüslimlerin konumu; üretim ve ticari faaliyetlere katkıları hakkında ana hatlarıyla fikir sahibi olabilmek amacıyla Tanzimat dönemi cizye defterleri inceleme altına alınmıştır. Ancak çok genç yaşta ölenler başta olmak üzere kayıtlarda adı geçen bazı mükelleflerin mesleklerinin belirtilmediği görülmektedir.

1847 yılı Amasya cizye defterlerinde kayıtlı bulunan Ermeni ve Rum mükellefler belirli bir eğitim ve donanım gerektiren zanaata yönelik mesleklerden; ırgatlık, hizmetkârlık gibi daha az nitelik gerektiren mesleklere kadar uzanan geniş çaplı bir yapılanma içindeydiler. Değerlendirilen cizye defterlerinden Ermenilerce icra edilen 127 adet meslek ismi tespit edilmiştir. (Kayıtlarda 24 meslek dalına ait çıraklık yer almaktadır.) Rumlara bakıldığında ise 28 ana meslek dalı ve çeşitli meslek kollarına bağlı 4 adet çıraklık bulunmaktadır. Kayıtlara göre 1125 Ermeni ve 172 Rum'un herhangi bir meslek dalıyla ilişkili olduğu görülmektedir.

Tablo10 Gayrimüslimler Arasında En Yaygın Meslekler

Ermeni	kişi	%	Rum	kişi	%
Terzi	102	9	hallaç	41	24
Irgat	62	6	bahçıvan	24	14
Hallaç	55	5	abacı	20	12
Kasab	40	4	kalaycı	8	5
Kalaycı	39	3	keçeci	8	5

İsmail Kıvrım, Süleyman Elmacı, "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik", *Turkish Studies*, S. 6/4 Fall 2011, s.715-728.

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

Tellak	32	3	simitçi	7	4
Değirmenci	31	3	duhancı	6	3
Bakkal	30	3	taşçı	6	3
Çerçi	29	3	terzi	5	3

Amasya şehir merkezinde yerleşik olan Ermenilerin mesleki dağılımlarına bakıldığında en yoğun olarak icra edilen meslekler sırasıyla terzilik(102 kişi-%9), ırgatlık (62- %6), hallaçlık(55-%5), kasaplık(40-%4), kalaycılık(39-%3), tellaklık (32-%3), değirmencilik(31-%3), bakkallık(30-%3) ve çerçiliktir(29-%3). Rum milleti içerisinde ön plana çıkan meslekler ise hallaçlık(41kişi, %24), bahçıvanlık (24-%14) ve abacılıktır(20-%12).1840-1841 yılı İngiliz Konsolosluk raporlarına göre bu dönemde Amasya'da en önemli ekonomik faaliyet ipek üretimi ve ticaretidir (Çağlayan,2007:314).Seyyah AndrianDupre burada üretilen ipeğin kalite açısından Bursa ile yarışacak düzeyde olduğunu belirtmektedir (Tuzcu:122). Cizye defterlerine göre gayrimüslimlerin bu alandaki faaliyetlerine bakıldığında 6 Ermeni, 1 Rum'un ipekçi, 2 Ermeni mükellefin ise kazzaz olarak kayıtlara geçtiği görülmektedir.

Yapılan değerlendirmede dikkat çeken bir başka husus ise güncel çerçeveden bakıldığında aynı fonksiyonlara sahip oldukları düşünülen bazı mesleklerin defterlere farklı isimlerle kaydedilmiş olmasıdır. Örneğin defterde çiftçi ve rençber, tütüncü ve duhancı, ipekçi ve kazzaz, gibi meslek isimleri birlikte kullanılmıştır. Bu isimler arasında günümüzde önemini yitirmiş bazı işlevsel farkların olabilme ihtimali var ise de bu durum çalışmamızın kapsamı dışında kalmaktadır.

Ermeni mükellefler arasından toplam 77 kişi çeşitli meslek kollarına bağlı çıraklık statüsüne sahip kişiler olarak kayıt altına alınmıştır. 1847 yılı cizye kayıtlarındaki mesleki dağılıma göre Amasya'da3 abacı, 8 berber, 1bıçakçı, 1 biriketçi, 4 boyacı, 4 dikici, 1 dökmeçi, 1 dülgere, 1 hallaç, 2 ipekçi, 13 kalaycı, 4 kasap, 1 kazancı, 1 kebabçı, 1 keçeci, 4 kırışçı, 1 kunduracı, 1 mumcu, 4 muytab, 3 papuççu, 1 setenci, 5 demirci (temürcü), 11 terzi, 1 urgancı çırağıbulunmaktadır.

Tablo11 Ermeni ve Rum Milletlerinin Kişi Ölçeğinde Mesleki Dağılımları

	Meslek adı	Ermeni	Rum	Toplam
1	Abacı	13	20	33
2	Abacı çırağı	3		3
3	Arpacı	10		10

Galip EKEN-Hanife ŞEN

4	Aşçı	3		3
5	Attar	25		25
6	Ayvaz	2		2
7	Bahçıvan	18	24	42
8	Bakırcı	2		2
9	Bakkal	30		30
10	Beygir hamalı	1		1
11	Basmacı	27	3	30
12	Basmacı çırağı		1	1
13	Benne	9		9
14	Berber	24		24
15	Berber çırağı	8		8
16	Bezzaz	27		27
17	Bıçakçı	7		7
18	Bıçakçı çırağı	1		1
19	Biriketçi çırağı	1		1
20	Boyacı	15	4	19
21	Boyacı çırağı	4		4
22	Cağcı?	1		1
23	Camcı	3		3
24	Camkoç	1		1
25	Çadırcı	2		2
26	Çarıkcı	2		2
27	Çiftçi	2		2
28	Çilingir	5		5
29	Çoban	1		1
30	Çubukçu	1		1
31	Çulha	3		3
32	Çullah	2		2
33	Çekem	4		4
34	Çerçi	29	3	32
35	Çizmeci	2		2

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

36	Çömlekçi	4	2	6
37	Çörekçi	3		3
38	Değirmenci	31		31
39	Dikici	23		23
40	Dikici çırağı	4		4
41	Dökmeci	8		8
42	Dökmeci çırağı	1		1
43	Duhancı	13	6	19
44	Dülger	25	4	29
45	Dülger çırağı	1		1
46	Eskici	19		19
47	Etmekçi	12		12
48	Hallaç	55	41	96
49	Hallaç çırağı	1	3	4
50	Hamal	9		9
51	Hekim	2		2
52	Hızarcı		1	1
53	Hizmetkar	20	4	24
54	İrgat	62	4	66
55	İpekçi	6	1	7
56	İpekçi çırağı	2	1	3
57	Kahveci	9		9
58	Kalaycı	39	8	47
59	Kalaycı çırağı	13		13
60	Kantarcı	1		1
61	Kasab	40	2	42
62	Kasab çırağı	4		4
63	Kasab yazıcısı	3		3
64	Kassar	2	1	3
65	Katırcı	2		2
66	Kazancı	1		1
67	Kazancı çırağı	1		1

Galip EKEN-Hanife ŞEN

68	Kazzaz	2		2
69	Kebabcı	18		18
70	Kebabcı ırağı	1		1
71	Keęeci	10	8	18
72	Keçeci ırağı	4		4
73	Keşiş	8	3	11
74	Kılıççı	2		2
75	Kirişçi	7		7
76	Kirişçi ırağı	1		1
77	Koltukçu	1		1
78	Kunduracı	4		4
79	Kunduracı ırağı	1		1
80	Kuyumcu	23	1	24
81	Kürkçü	7	2	9
82	Lağımcı	2		2
83	Lülecı	5		5
84	Manav	3		3
85	Mekükü	1		1
86	Muallım	1		1
87	Mumcu	1		1
88	Mumcu ırağı	1		1
89	Muytab	10		10
90	Muytab ırağı	4		4
91	Natür	1		1
92	Odabaşı	8		8
93	Oturakçı	3		3
94	Palancı	1		1
95	Papas	6	1	7
96	Papuççu	17		17
97	Papuççu ırağı	3		3
98	Perdahçı	1		1
99	Polięeci	1		1

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

100	Rençber	2		2
101	Saatçi	3		3
102	Saraç	2		2
103	Setenci	8		8
104	Setenci çırağı	1		1
105	Simitçi	1	7	8
106	Simsar	1		1
107	Sürücü	4		4
108	Şerbetçi	1		1
109	Tablekar	2	1	3
110	Tahmisçi	4		4
111	Tamburacı	1		1
112	Tarakçı	2		2
113	Taşçı	2	6	8
114	Tellal	5		5
115	Tellak	32		32
116	Temürcü	20		20
117	Temürcü çırağı	5	1	6
118	Terzi	102	5	107
119	Terzi çırağı	11		11
120	Tezgahtar	1		1
121	Tütüncü	2		2
122	Tüccar	13	2	15
123	Uncu	8		8
124	Urgancı	23		23
125	Urgancı çırağı	1		1
126	Yazıcı	1		1
127	Zangoç	2	2	4
	Diğer	3		
	Toplam	1125	172	1297

Ermeni milletinden toplam 1125 kişi herhangi bir meslek dalına mensup görünmektedir. Mesleklere yönelik elde edilen rakamlar bireysel nitelikli olup buradan

| 120

bir meslek koluna ait dükkân sayısı veya daha net rakamlara dair çıkarım yapmak pek mümkün olmamaktadır. Özellikle bir mekâna ve hammaddeye bağlı olarak icra edilen daha fazla insan gücü ve donanım gerektiren meslekler söz konusu olduğunda hane üyelerinin aynı işyerinde çalışma eğilimi gösterebileceğinin göz önünde bulundurulması gerekir. Bu nedenle meslek kollarına dair nispeten net rakamlar elde etmek amacıyla sadece hane reislerinin meslekleri üzerinden bir değerlendirme yapmak konuya farklı bir bakış açısı kazandırması bakımından faydalı olacaktır. Tablo 12 incelendiğinde belirlenen meslek dalları ile alakalı daha makul rakamların ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin ilk yaptığımız değerlendirmede meslek hanesinde terzi yazan 107 kişi bulunmaktadır. Müslümanlardan da bu işi yapanlar olduğu hesaba katılırsa bu rakam Amasya gibi pek de büyük olmayan ölçekte bir şehir için fazla görünmektedir. Hane reisleri üzerinden yapılan ikinci değerlendirmede ise Ermeni ve Rumlardan toplam 71 hane reisinin terzilik yaptığı anlaşılmaktadır.

Tablo12 Hane ölçeğinde Mesleki Dağılım

Meslek adı		ermenihane	RumHane	Meslek Adı		ermenihane	Rumhane
1	Abacı	4	11	62	Kasab Ç.	1	
2	Abacı ç.	1		63	Kasab Yazıcısı	2	
3	Arpacı	8		64	Kassarcı	2	1
4	Aşçı	4		65	Katırcı	2	
5	Attar	20		66	Kazancı	1	
6	Ayvaz	1		68	Kazzaz	2	
7	Bahçıvan	11	17	69	Kebabcı	9	
8	Bakırcı	2		70	Kebabcı Ç.	1	
9	Bakkal	17		71	Keçeci	6	8
11	Basmacı	22	3	73	Keşiş	8	3
13	Benne	9		74	Kılıççı	1	
14	Berber	15		75	Kirişçi	4	
15	Berber ç.	2		77	Koltukçu	1	
16	Bezzaz	18		78	Kunduracı	1	
17	Bıçakçı	5		80	Kuyumcu	20	1

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

20	Boyacı	11	2	81	Kürkçü	6	2
23	Camcı	2		82	Lağımçı	2	
24	Camkoç	1		83	Lüleci	2	
25	Çadırcı	2		84	Manav	2	
26	Çarıkcı	2		85	Mekükçü	1	
28	Çilingir	3		87	Mumcu	1	
29	Çoban	1		89	Muytab	6	
31	Çulha	2		91	Natur	1	
32	Çullah	2		92	Odabaşı	9	
33	Çekem	4		93	Oturakçı	9	
34	Çerçi	28	3	94	Palancı	1	
35	Çizmeçi	2		95	Papas	6	1
36	Çömlekçi	2	1	96	Papuççu	12	
37	Çörekçi	2		98	Perdahçı	1	
38	Değirmenci	24		99	Poliçeci	1	
39	Dikici	14		100	Rençber	1	
40	Dikici ç.	2		101	Saatçi	2	
41	Dökmeci	3		102	Saraç	1	
42	Dökmeci ç.	1		103	Setenci	6	
43	Duhancı	8	3	104	Simitçi	2	7
44	Dülger	17	4	105	Simsar	1	
46	Eskici	15		106	Sürücü	4	
47	Etmekçi	10		107	Tablekar	1	1
48	Hallaç	40	31	108	Tahmişçi	4	
50	Hamal	7		109	Tamburacı	1	
51	Hekim	2		110	Tarakçı	1	
53	Hizmetkar	5	1	111	Taşçı	1	3
54	Irgat	51	3	112	Tellal	5	
55	İpekçi	2	1	113	Tellak	26	
56	İpekçi ç.	2		114	Temürcü	17	
57	Kahveci	5		115	Terzi	68	3
58	Kalaycı	23	5	116	Tezgahtar	1	
59	Kalaycı ç.	2		117	Tütüncü	1	
60	Kantarcı	1		118	Tüccar	10	1

Galip EKEN-Hanife ŞEN

61	Kasab	25	1	119	Uncu	8	
				120	Urgancı	14	
				121	Zangoç	2	2

İncelenen kayıtlara göre Amasya merkez kazasına bağlı Zana(35 hane), Ziyere(24) ve Fındıklı(2) karyelerinde toplam 61 hanelik Rum nüfus bulunmaktadır. Ziyere köyünde kalaycılıkla uğraşan bir hane hariç Zana ve Ziyere köylerinde yerleşik olan Rumların tamamı bahçıvanlık; Fındıklı köyündeki iki hane ise çiftçilik mesleğine mensuptur.

1847 yılında Amasya dışından gelerek hanlarda misafir olarak kalan yabancı reayadan ise çok azının mesleki durumu belirtilmiştir. Mesleği kayda geçen bu kişiler arasında 1 sarraf, 1 kumpanya sarrafı, 1 gümrükçü, 1 tüccar, 1 abacı, 2 simitçi, 1 demirci, 1 hallaç, 1 çarıkçı, 2 tellak, 2 uşak, 1 bezirci, 1 eskici, 1 de kalaycı bulunmaktadır. Ayrıca yabancı reayanın konakladığı TaşHan, Serdar Hanı, Zeyneloğlu Hanı, İki Kapılı Han, Kapan Hanı, Galaşoğlu Hanı, Tabutçuoğlu Hanı, Hasan Ağa Hanı, Saraçoğlu Hanı olmak üzere 9 ayrı han ismi kayıtlarda geçmektedir. Daha ziyade tüccar kesimin konakladığı bu mekânlar bir nevi dönemin ticaret merkezleri olarak addedilebilir. Neredeyse tüm misafirlerinin âlâ cizye sınıfına dâhil olması ve içlerinde sarraflar gibi nispeten seçkin meslek mensuplarının bulunması sebebiyle Taş Han, ticari kapasite ve statü olarak daha önemli bir mekân olma izlenimi uyandırmaktadır.

Amasya'nın yanı sıra Kayseri, Tokat, Sivas şehirlerinde ikamet eden ve büyük çoğunluğunu Gregoryen Ermenilerin oluşturduğu gayrimüslim tebaanın cizye defterlerine göre belirlenen mesleki dağılımları kıyaslandığında Kayseri'de ikamet eden gayrimüslimlerin sırasıyla en fazla çerçilik, kuyumculuk, terzilik, eskicilik, papuççuluk; Tokat gayrimüslimlerinin amelik, kazancılık, terzilik, abacılık, tebaalık; Sivas'ta ikamet edenlerin terzilik, kalaycılık, çizmecilik, bezzazlık ve kuyumculuk; Amasya'da bulunanların ise terzilik, hallaçlık, ırgatlık, kalaycılık ve bahçıvanlık mesleği ile ilişkili oldukları görülmektedir. Tablo 13 kıyaslamalı olarak incelendiğinde özellikle Sivas'ta bulunan gayrimüslimlerin tercih ettikleri mesleklerin bütünüyle nitelik gerektiren ve zanaata yönelik meslekler olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun nedeni olarak, Sivas'ın idari konumundan dolayı buradaki mesleki yapılanmanın daha gelişmiş ve köklü olabileceği düşünülebilir.

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

Tablo 13 Çeşitli Bölgelerde Ön Plana Çıkan Meslek Dalları

Kayseri ¹⁴			Tokat ¹⁵			Sivas ¹⁶			Amasya		
Meslek	Kişi	%	Meslek	Kişi	%	Meslek	Kişi	%	Meslek	Kişi	%
Çerçi	74	9	Amele	262	15	Terzi	268	15	Terzi	107	8
Kuyumcu	48	7	Kazancı	159	9	Kalaycı	123	7	Hallaç	96	7
Terzi	46	6	Terzi	110	6	Çizmeci	106	6	Irgat	66	5
Eskici	41	5	Abacı	95	5	Bezzaz	89	5	Kalaycı	48	4
Papuççu	38	5	Tebaa	95	5	Kuyumcu	80	4	Bahçıvan	42	3

Meslekler ve cizye sınıfları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla âlâ sınıfına mensup mükelleflerin mesleki dağılımlarını ele aldığımızda genel dağılım içerisinde âlâ cizye ödeyen tüccar (11 kişi) ve bezzazlar (6 kişi) belirgin bir şekilde ön plana çıkmaktadır.

Tablo 14: Âlâ Cizye Sınıfına Dâhil Olan Meslekler

Âlâ sınıfına göre cizye ödeyen meslek mensupları	Kişi
Kalaycı	1
Kasab	2
Tüccar	11
Bezzaz	6
Terzi	2
Attar	2
Kürkçü	1
Oturakçı	1
Abacı	1
Değirmenci	1

¹⁴Tablo 13'deki Kayseri ilgili veriler hakkında bkz. Doğan Yörük, "H.1259/M.1843 Cizye Defterlerine Göre Kayseri'de Rum ve Ermeniler", *Turkish Studies*, 8/11 fall, 2013, Ankara, s.446, 447.

¹⁵ Tablo 13'deki Tokat ile ilgili veriler hakkında bkz. Galip Eken, Hanife Şen, Tanzimat Döneminde Tutulan Tokat Cizye Defterlerinin Değerlendirilmesi, Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014) Bildiriler, I. Cilt, Tokat 2015, s. 410.

¹⁶ Tablo 13'deki Sivas ilgili veriler hakkında bkz. Hanife Şen, *1492 Numaralı Sivas Cizye Defterinin Değerlendirilmesi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2014, s.100.

Galip EKEN-Hanife ŞEN

Boyacı	1
Poliçeci	1
Kocabaşı	1
Bahçıvan	1

7.Mesleklerin Sektörel ve İşlevsel Dağılımı

1847 yılı Ermeni ve Rum milletine ait cizye defterlerinde tespit edilen ve işlevleri net bir şekilde belirlenebilen meslekler üretim, hizmet ve alım satım olmak üzere üç sektörel başlık altında değerlendirilmiştir. Çeşitli hammaddelerin işlenerek piyasaya sürüldüğü üretim sektöründe Ermeni milletinden 521 kişi (%47); hammadde ve sermaye olmaksızın daha çok fiziksel performansa dayalı mesleklerden oluşan hizmet sektöründe 339 kişi(%31); işlenmiş mamullerin pazarlandığı alım-satım sektöründe ise 251 kişi(%23) hizmet vermektedir.Yine 1847 yılı cizye defterleri üzerinde yapılan değerlendirmeye göre Amasya'da ikamet eden ve Ermenilere nispetle oldukça az bir nüfusa sahip olan Rum milletinden 90 kişi (%52) üretim, 68 kişi(%40) hizmet, 14 kişi(%8) alım-satım sektöründe yer almaktadır.

Tablo15 Sektörel Dağılım

Sektör	Ermeni Milleti		Rum Milleti	
	Kişi	%	Kişi	%
Üretim	521	47	90	52
Hizmet	339	31	68	40
Alım- Satım	251	23	14	8

Cizye kayıtlarında yer alan meslekler işlevlerine göre kategorize edilerek 11 ayrı başlık altında değerlendirilmiştir. Ermeni mükellefler arasında: giyim-tekstil(343kişi-%30), hizmet(191-%17), gıda-tarım(187-%14), maden(118-%10), sağlık(27-%2) , ticaret(103-%9), deri(32-%3), keyif verici ürünler(29-%3), inşaat-yapı malzemesi(41-%4), din(16-%1) olmak üzere sıralanan kategorilerin yanı sıra hiçbir kategoriye dâhil olmayan (camkoç, kirişçi, çömlekçi, lüleci, mumcu, tarakçı, cağcı) %2'lik bir orana sahip 7 meslek diğer başlığı altında toplanmıştır. Ortaya çıkan değerlere bakıldığında giyim tekstil (%30) kategorisinin büyük bir farkla ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu kategoride yer alan meslekler içerisinde terzilik(102 kişi) ve hallaçlık(55) meslekleri dikkate değer bir farkla ön plana çıkmaktadır. Daha çok fiziksel potansiyele dayalı mesleklerin gruplandırıldığı hizmet sektöründe ırgatlık(62) ve tellaklık(32); gıda- tarım sektöründe kasaplık(40) ve değirmencilik(31); madene dayalı iş kolları arasında

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

kalaycılık (39), silah sektöründe bıçakçılık(27), işlenmiş mamullerin alınıp satıldığı ticaret alanında bakkallık (30) ve çerçilik(29); sağlık kategorisinde attarlık(25); dericilik alanında papuççuluk(17) ilk sıralardadır. Keyif verici ürünler içerisinde duhancılık(13) ve kahvecilik(9); inşaat alanında dülgerlik(25); din alanında ise keşişlik(8) en fazla icra edilen mesleklerdir.

Rumların mesleki dağılımlarına bakıldığında giyim tekstil kategorisi (89 kişi%52) içerisinde hallaçlık(41 kişi), urgancılık (23), abacılık(20); gıda-tarım sahası(33 kişi-%19) içerisinde bahçıvanlık (24 kişi); madencilik alanı(10 kişi-%6)dâhilinde kalaycılık(8); inşaat- yapı malzemesi alanında (11 kişi-%6) taşçılık (6) meslekleri göze çarpmaktadır. Deri, sağlık ve silah sahalarında faaliyet göstermemiş olan Rumların %52'si giyim tekstil, yüzde 19'u ise gıda- tarım sahasında yoğunlaşmıştır.

Tablo 16 İşlevlerine Göre Mesleki Kategoriler

Meslek Kategorileri	Ermeni		Rum	
	Kişi	%	Kişi	%
Giyim tekstil	343	30	89	52
Hizmet	191	17	9	5
Gıda-tarım	187	17	33	19
Maden	118	10	10	6
Ticaret	103	9	6	3
İnşaat-yapı malzemesi	41	4	11	6
Deri	32	3		
Keyif verici ürünler	29	3	6	3
Sağlık	27	2		
Silah	17	2		
Din	16	1	6	3
Diğer	16	1	2	1

8.Hane ve Şahıs İsimleri

Mükelleflere ait hane ve şahıs isimleri, cizye defterlerinin araştırmacılara sunduğu önemli bilgiler arasında yer almaktadır. Kişiyi ait kayıta sadece şahıs adı ve baba adı bulunabildiği gibi kişi hane reisiyse adeta bir soyadı niteliği taşıyan hane isimleri de deftere yazılabilmektedir. (Kör Ohan Oğlu İstefanveled-i Ohanvb). 1847 yılı kayıtlarına göre Ermenilere ait cizye defterinden 87, Rumlar adına düzenlenen

defterden ise 56 farklı şahıs ismi tespit edilmiştir. Toplamda 1247 Ermeni, 257 Rum mükellefin ismi tespit edilebildiği gibi defter sayfalarındaki yıpranma nedeniyle okunamayan isimlerde mevcuttur.

Ermeni mükellefler arasında en çok kullanılan isimler sırasıyla Karabet(136 kişi%11), Agob (131-%31), Avanis(106-%9), Artin(71-%6), Kirkor(68-%5)'dur. Rumlar arasında ise Yovan(21-%8), Mikail(19-%7), Sava(19-%7), Dimitri(17-%7), Nikola(15-%6), Kireki(14-%5) isimlerinin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Ayrıca sayıları az olmakla birlikte Murat, Aslan, Kaplan, Şahin gibi Türk isimleri de Ermeni ve Rumlarca kullanılmıştır. Bu durum etnik ve dini yapıları farklı olsa da yüzyıllarca aynı coğrafyada birlikte yaşayan milletlerin kültürel etkileşimine güzel bir örnektir. Bu durumu teyiden1835-1839 yılları arası Türkiye'de bulunan seyyah vonHelmuthMoltke Ermeniler hakkında şöyle demektedir: *"Bu Ermeniler'e hakikatte Hıristiyan Türkler denebilir. Rumların kendi özelliklerini korumalarına karşın Ermeniler Türk adetlerini hatta dilini benimsemişlerdir."*(Güler ve Akgül, 2007:43).

Tablo 17 En yaygın Ermeni ve Rum Erkek İsimleri

ERMENİ			RUM		
	Kişi	%		Kişi	%
Karabet	136	11	Yovan	21	8
Agob	131	11	Mikail	19	7
Avanis	106	9	Sava	19	7
Artin	71	6	Dimitri	17	7
Kirkor	68	5	Nikola	15	6
Serkiz	59	5	Kireki	14	5
Kivork	58	5	Yorgi	14	5
Mıgırdıç	52	4	Anastas	12	5
İstefan	40	3	Karalambi	9	4
Nikoğos	40	3	Kiryako	9	4
Ohan	32	3	Kostandi	9	4
Haçadur	30	2	Lefter	8	3
Ağya	22	2	Kirkor	7	3
Avakim	22	2	Yani	7	3
Toros	21	2	Abraham	5	2
Manuk	20	2	Aslan	4	2
Asadur	19	2	İstefan	4	2

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

Abraham	18	1	Vasil	4	2
Simon	18	1	Yasefa	4	2

Şahıs isimleri ile birlikte hane reislerine mahsus olmak üzere kayda geçirilen hane isimleri büyük bir çeşitlilik sergilemektedir. Bu isimleri niteliklerine göre farklı kategorilerde değerlendirmek mümkündür.

Şahıs İsimlerine göre:Tespit edilebildiği kadarıylaErmenilerce kullanılan hane isimlerinin %23'ü Avidik oğlu, Kokas oğlu gibi şahıs isimlerinden oluşmaktadır.Bu oran Rum haneler arasında %33'tür.

Meslek İsimlerine göre:Kalaycı oğlu, Mutaf oğlu, Kürkçü oğlu gibi herhangi bir meslek ismi içeren hane isimleridir. Ermeni hane reislerinin büyük ölçüde (%27) meslek isimleri içeren hane isimleriyle kayda geçirilmesi dikkat çekicidir. Bu durum Ermenilerin sosyal yaşamlarında mesleki olguların daha fazla yer tutabileceği yada Ermenilerin mesleki altyapılarının daha nitelikli olabileceğiyle ilişkilendirilebilir.Meslek isimlerine göre verilen hane isimlerinin Rumlar arasındaki yaygınlık oranı ise % 21'dir.

Yer İsimleri ve etnik unsurlara göre:Merzifonlu oğlu, Niksarlı oğlu, İstanbullu oğlu gibi mükelleflerin muhtemelen köken olarak bağlı oldukları coğrafi bölge adlarını içeren hane isimleri; Acem oğlu, Boşnak oğlu, Avşar oğlu gibi çeşitli etnik çağrışımlar yapan isimler bu kategoride yer almaktadır. Ermeni haneler arasındaki kullanım oranı %9, Rumlarda ise %8'dir.

Fiziksel Özelliklere Göre:Ermenilerce %10, Rumlarca %11 oranında kullanılan fiziksel özelliklere göre verilen isimler oldukça renkli bir dağılım sergilemektedir. Bu isimler arasında kolu kısa oğlu, gözü büyük oğlu, kaba sakal oğlu, topal oğlu gibi kişilerin en belirgin fiziksel özelliklerini yansıtan isimler bulunmaktadır.

Karakteristik özelliklere göre:Hali harap oğlu, gece kuşu oğlu, terlemez oğlu, cansız oğlu, altı yarık oğlu, kırk kiseli oğlu gibi bir eylem veya kişiye ait karakteristik bir özellik belirten isimlerdir. Ermeni hane reislerince %19, Rumlarca %18 oranında kullanılmıştır.

Yansıma içeren isimler:Çitçit oğlu, Kabarkabar oğlu, Cemcem oğlu, Dındın oğlu gibi yansımalarından oluşup görünüşte pek bir anlam ifade etmeyen isimlerdir. Kullanım oranı Ermeni hane reisleri arasında %3, Rumlarda %2'dir.

Diğer:Bunların dışında Ermeni mükellefler adına düzenlenen defterde kayda geçen isimlerin %10'u, Rumlarca kullanılanların %7'siherhangi bir kategoriye dâhil edilemediğinden diğer başlığı altında toplanmıştır.

Tablo 18 Hane isimlerinin niteliklerine göre dağılımı

	Ermeni		Rum	
	İsim sayısı	%	İsim sayısı	%
Şahıs isimlerine göre	66	23	38	33
Meslek isimlerine göre	79	27	24	21
Fiziksel özelliklere göre	28	10	12	11
Karakteristik özelliklere göre	55	19	18	18
Yer isimleri veya etnik yapıya göre	25	9	9	8
Yansıma içeren isimler	8	3	2	2
Diğer	29	10	8	7

SONUÇ

Anadolu şehirlerinin büyük çoğunluğunda uzun yıllar Müslüman Türklerle birlikte Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan Ermeni ve Rumlar gayrimüslim toplumun önemli potansiyelini oluşturmaktaydılar. Toplumsal ve siyasal konjonktürün değişmeye başladığı Tanzimat dönemine gelindiğinde Osmanlı şehirlerinin ticari, sanayi ve mesleki yapılanmasında önemli yere sahip oldukları anlaşılan bu toplumsal zümre ile devlet arasındaki belki de en önemli ekonomik bağı oluşturan cizye vergisi üzerinde de zamanla bir takım değişiklikler gerçekleştirilmiştir. İtici gücünü arka planındaki siyasi gelişmelerin oluşturduğu cizye vergisi üzerindeki bu değişim, gayrimüslimlerin ileri gelenlerinin cizye tahsilâtı konusunda görevlendirilmelerinden cizye vergisinin kaldırılarak yerine farklı uygulamalara geçilmesine kadar uzanmaktaydı.

Bir bölgedeki cizye mükelleflerine yönelik olarak tahmini nüfus, mesleki durum, vergi sınıfları, yaş durumu, çeşitli fiziksel özellikler, hane yapılanması gibi çok çeşitli bilgilere ulaşabileceğimiz cizye defterlerisosyal tarih alanında yapılan bölgesel nitelikliçalışmalara kaynak olabilecek içeriksel zenginliğe sahiptir. Amasya şehrine ait cizye defterlerinden hareketle yapılan bu incelemede görülmüştür ki Osmanlı şehirlerinde yaşayan Ermeni ve Rumlar dini ve etnik kimliklerini asırlarca muhafaza ettikleri gibi ailece sahip oldukları mesleki kimliklerini de korumayı sürdürmüşlerdir.

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

Ayrıca Amasya cizye defterlerinin bize sunduğu verilerden anlaşıldığı kadarıyla en azından Amasya ölçeğinde ekonomik yapının önemli ayaklarından birisini gayrimüslimlerin oluşturduğu söylenebilir.

Osmanlı Anadolu şehirlerinde gayrimüslim nüfusun büyük çoğunluğunu Rumlardan ziyade Ermeniler oluşturmaktaydı. Yapılan bu inceleme vasıtasıyla Amasya şehrinin sosyo-ekonomik hayatında da Ermenilerin daha nüfuzlu oldukları gözlemlenmektedir. Cizye defterlerine ek olarak değerlendirilebilecek temettuat ve tereke defterleri, siciller vb kaynaklar çerçevesinde yapılacak daha geniş çaplı çalışmalar bizlere bu sahada yeni bakış açıları kazandıracaktır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

ML.VRD.CMH.d.051

ML.VRD.CMH.d.0248

ML.VRD.CMH.d.0421

ML.VRD.CMH.d.0726

ML.VRD.CMH.d.0727

ML.VRD.CMH.d.1005

Araştırma Eserler

Aygün, N.(2009),“Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadi Faaliyetler”,*Karadeniz Araştırmaları*, C.6, S.23: 41-76.

Behar, C.(1996),*Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927 Tarihi, İstatistikler Dizisi – C. II*, Ankara: DİE.

Bozkurt, G.(1996),*Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1834-1914)*, Ankara: TTK

Cahen, C.(1987),“Zimme”, *İA*, C.13: 566-570.

Cuinet, V.(1892),*La Turquie D'asie-Géographie Administrative et Statistique Descriptive Et Raisonnée de Chaque Province De L'asie-Mineure*, (Ed:Ernest Leroux), Paris.

Çağlayan, K. T.(2008),“İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Amasya ve Çevresinde Ticaret (1840-1841)”,*I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu (Amasya 2007)*, I.Kitap:313-325.

Devellioğlu, F.(2006),*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Ankara: Aydın Kitabevi.

- Eken, G. ve Şen, H. (2015), "Tanzimat Döneminde Tutulan Tokat Cizye Defterlerinin Değerlendirilmesi", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014) Bildiriler*, C. 1: 399-416.
- Ercan, Y.(2001), *Osmanlı Yönetiminde Gayr-i Müslimler*, Ankara: Turhan Yayınları.
- Erkal, M.(1993), "Cizye", *TDVİA*, C.8: 42-44.
- Eryılmaz, B.(1996), *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul: Risale Basın - Yayın.
- Evlıya Çelebi Seyahatnamesi,(1999),2. Kitap,(Yay. Haz.:Kurşun Zekerıya, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul
- Göyünc, N.(1997), "Hane" , *TDVİA*, C.15: 552-553.
- Güler, A. ve Akgül S.(2007), *Sorun Olan Ermeniler*, Ankara: Türkar Yayınevi.
- Gür, F.ve Kahriman, S.(2012), *Amasya Nüfus Defterleri 1840*, Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları.
- Gürbüz, A.(1993), "*Toprak- Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI.Yüzyılda Amasya Sancağı*", Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnalçık, H. (1992), "Cizye", *TDVİA*, C.8: 45-48.
- Karpat, K.H.(2003), *Osmanlı Nüfusu 1831-1914 Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Kenanoğlu, M.(2004), *Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kıvrım, İ. ve Elmacı, S.(2011), "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik", *Turkish Studies*, S. 6/4: 715-728.
- NatanyanBoğos,(2008), *Sivas 1877*, (Yay. Haz.:Arsen Yarman), İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- Nedkoff B. C.(1944), " Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", *Belleten*, Ankara, VIII/3: 599-649.
- Özel, O.(2001), "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, ed. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk:35-50.
- Şahin, İ. ve Emecen, F.(1991), " Amasya", *TDVİA*, İstanbul, C.3: 1-4.
- Şen, H.(2014), *1492 Numaralı Sivas Cizye Defterinin Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şener, A. (1992), "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları", *150.yılında Tanzimat*,(Haz.Hakkı Dursun Yıldız): 259-275.

Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Amasya'da Gayrimüslimler

- Tuzcu, A.(2013), *Seyahatnamelerde Amasya*, Amasya:Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Turan, Ö. (2006), "Amerikan Misyonerlerinden E.Smith ve H.G.O. Dwich'a Göre 1830-1831 Yıllarında Ermeniler", *Ermeni Soykırımı İddiaları*, Cedit Neşriyat, Ankara: 191-230.
- Yörük Doğan,"H.1259/M.1843 Cizye Defterlerine Göre Kayseride Rum ve Ermeniler", *Turkish Studies*, 8/11 fall, 2013, Ankara